

hinga endast välja

68. Kreutzwaldi päevade teaduslik konverents
Meditsiiniantropoloogia konverents
Medica XVII

Vaimne tervis, isik ja kogukond
kultuuriloolises perspektiivis

TEESID

Eesti Kirjandusmuuseum
Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond

68. Kreutzwaldi päevade teaduslik konverents
Meditšiinantropoloogia konverents
Medica XVII

Vaimne tervis, isik ja kogukond kultuuriloolises perspektiivis

17. ja 18. detsember 2024
Eesti Kirjandusmuuseumis, Tartus

Teesid

EKM Teaduskirjastus
Tartu 2024

Koostaja: Katre Kikas
Keeletoimetaja: Asta Niinemets
Küljendaja: Diana Kahre
Veebilehe kujundaja: Andres Kuperjanov

Konverentsi korraldajad:
Eesti Kirjandusmuuseum
Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond

Konverentsi veebileht: <https://www.folklore.ee/ri/fo/konve/medicaXVII/>

Konverents on seotud Eesti Kirjandusmuuseumi projektiga
EKM 8-2/20/3.

Eesti Kirjandusmuuseum

ISBN 978-9916-742-39-6 (pdf)

© Eesti Kirjandusmuuseum
© autorid

Vaimne tervis, isik ja kogukond kultuuriloolises perspektiivis

17. ja 18. detsembril toimub Eesti Kirjandusmuuseumis konverents “Vaimne tervis, isik ja kogukond kultuuriloolises perspektiivis”. Konverents ühendab endas meditsiiniantropoloogia konverentsi Medica ning Eesti Kirjandusmuuseumi iga-aastased Kreutzwaldi päevad.

Vaimne tervis ning selle olulisus indiviidi ja kogukonna elus on tänapäeval vägagi palju kõneldud teema. Kuid erinevate muude märksõnade (meele-, närvi- ja vaimuhaigus, hullus) kaudu on teema käsitlemist leidnud ka varasematel aegadel. Paljud probleemid, mida varasemalt häbeneti ja stigmatiseeriti, on tänapäeval osaks inimese positiivsest enesekuvandist. Siiski on teema endiselt täis vastuolusid ning sellest rääkimine võib olla inimeste jaoks keeruline ning uurijate jaoks seotud eetiliste ja metodoloogiliste dilemmadega. Konverentsil tulevad esitlemisele ettekanded, mis käsitlevad erinevaid vaimse tervisega seotud kultuuriloolisi aspekte ning toovad esile nii erinevate ajastute vahelisi sarnasusi ning järjepidevust kui ka selgeid muutushetki suhtumistes ning kasutatavas sõnavaras. On ka refleksiivseid ettekandeid, mis käsitlevad uurija valikukohti selliste teemade käsitlemisel.

Konverentsile on kavas erinevatest ajastutest ning kultuurikontekstidest lähtuvad ettekanded. Käsitletakse järgnevat või nendega haakuvaid teemasid:

- vaimse tervise hoidmiseks ja turgutamiseks kasutatavad performatiivsed ja kunstilised praktikad (kunstiringid, kirjutamisteraapia jne)
- vaimne tervis ja rühmakuuluvus – marginaalsed rühmad, sotsiaalselt nõrgemal positsioonil olijad, earühmad
- vaimne tervis ja sotsiaalmeedia (üksinduse looja vs võimalus oma probleeme läbi kirjutamise kaudu lahendada)
- hullus kui kultuuriline müüt tänapäevases perspektiivis
- stigmatiseeritud isikute ja kogukondade uurimise metodoloogiline ja eetiline problemaatilisus
- vaimne tervis ja argireaalsus

Korraldustoimikond

Eakas tobu ja *ageism*

Jaak Aru

Termin „tobu“ ühendab minu käsitluses endas võõrkeeltest tõlgitud väljendid „dementne“ ja „kognitiivselt puudulik“. Rahvusvahelises haiguste klassifikatsioonis (ICD-10 RHK-10) on „dementsus“ suhteliselt laialivalguva sisuga vaimsete võimete vähenemine (F00-F03 diagnoos), seda defineeritakse järgmiselt: Dementsus on tavaliselt kroonilise või progresseeruva kuluga sündroom, mille põhjuseks on peaaegu haigus. Dementsuse puhul on häiritud mitu kõrgemat kortikaalset funktsiooni, sealhulgas mälu, mõtlemine, orientatsioon, arusaamine, taiplikkus, arvestamine asjaoludega, õppimisvõime, sõnavara ja otsustusvõime. Teadvus ei ole hägunenud. Igapäeva kasutuses kutsutakse aga dementseks ka neid, kellele esinevad esmajoones ja ainult mälu häired. „Kognitiivse puudulikkuse“ (nn U diagnooside rühm) alla koondatakse rahvusvahelises klassifikatsioonis igasugust võimekuse langust, näit saksakeelses versioonis ka seda, kui keegi ei suuda ennast pesta ja trepist käia (U51.0-U51.22). Vaimne sfäär klassikalises käsitluses (vt nt Saarma 1977: 50–64) vaatab lisaks mälule ka emotsionaalset seisundit, tahteelu, meeleolu langust, tundeelu adekvaatset (ruumi- ja aja)taju jne. Geriaatri praktilises tegevuses puutume sageli kokku nende haigetega, kelle sümptomid ei mahu ühe kindla diagnostilise (F, U) üksuse alla. Samas aga vajab/tahab perekond/ümbrisev keskkond „silti“, mis aitaks korraldada nende haigete abi ja igapäevast elu. Seda tarvet püüab ületada ameerika versioon psüühikahäiretest DSM-5, kus püütakse anda detailseid praktilisi juhendeid psüühiliste haiguste klassifitseerimiseks. Meie igapäevases elus on püüdlus „nimetada“ seeniori vaimuelu iseärasusi sageli tihedalt seotud meie suhtumisega vanematesse täiskasvanutesse ja laialt levinud *ageismiga* ehk diskrimineerimisega vanuse põhjal. Terminid „täitsa tobu“ ja „dementne“ kasutatakse ilma neile sisu andmata ja peamiselt bioloogilisest east lähtuvalt. Toogem siinkohal paar näidet ja esitagem arstiteaduskonna üliõpilastele peetud seminarides tõstatatud Vaino Vahingu klassikaline küsimus: „Mis siis ikkagi on psüühiline norm?“ Oma kirjavahetuses on ta seda normi iseloomustanud veidi täpsemalt: „Pahameelt teeb muidugi see, et ühiskonna, avaliku arvamuse poolt loodud vaimse normi kriteerium on ikka sagedamini alla keskmise, andetute ja inertsete inimeste kasuks.“(Vaino Vahing Milvi Seimile 7. jaanuar 1972, Tuna 2024, 2, lk 125 = Ojam 2024: 125.)

Kirjandus

Saarma, Jüri 1977. *Psühhopatoogia*. Tallinn: Valgus.

Ojam, Indrek 2024. Vaino Vahingu kirjavahetus Milvi Seimiga. – *Tuna* 2, lk 116–125.

Vaimse tervise representatsioon eestikeelses internetihuumoris

Anastasiya Fiadotava
Eesti Kirjandusmuuseum

Vaimse tervise probleeme näidatakse ja nende üle arutatakse aktiivselt mitte ainult arstide kabinetides, vaid ka popkultuuris ja rahvaluules. Tänu sotsiaalmeediale on viimasel ajal nende representatsioon muutunud – vaimse tervise probleemidega isikuid ei kujutata enam alati hirmsate koletistena nagu vanasti, vaid hoopis romantiseeritakse (Shrestha 2018). Selline romantiseerimine on aga ka vastuoluline ja võib neile probleeme tekitada (Issaka *et al.* 2024). Üks retooriline võte, mis võib romantiseerimise vastumürgiks olla, on huumor (Fluri 2019). Selle ettekande eesmärk on uurida, kuidas vaimse tervise probleeme representeeritakse Eesti kaasaegsetes naljades ja humoorikates meemides – kas romantiseerimise tendents on nähtav või kas huumor võimaldab probleeme vaadata teisest vaatenurgast. Viiekümne eestikeelse internetinalja ja meemi pilootuuring näitab, et vaimse tervise probleemide romantiseerimine pole selles materjalis populaarne. Nendes naljades ja meemides näidatakse vaimse tervise probleeme tihti triviaalsena ja mõnikord stigmatiseeritakse, eriti kui vaimse tervise probleemiga isik on nalja sihtmärk. Üksikutes naljades mängib vaimse tervise probleemiga tegelane hoopis triksteri rolli, aga niisugused näited on harvad ja nende põhjal ei saa romantiseerimise tendentsist rääkida. Kuigi näidete valik on liiga piiratud, et suuri üldistusi teha, näitab analüüs, et eestikeelses huumoris kujutatakse vaimse tervise probleeme igapäevase elu osana, mitte romantilise nähtusena.

Kirjandus

- Fluri, Jennifer L. 2019. What's so funny in Afghanistan?: Jocular geopolitics and the everyday use of humor in spaces of protracted precarity. – *Political Geography* 68, lk 125–130 (<https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2018.08.011>).
- Issaka, Barikisu; Aidoo, Ebenezer Ato Kwamena; Wood, Sandra Freda; Mohammed, Fatima 2024. "Anxiety is not cute" analysis of twitter users' discourses on romanticizing mental illness. – *BMC psychiatry*, 24 (1), lk 221.
- Shrestha, Anima 2018. Echo: The romanticization of mental illness on Tumblr. – *URJP* 5, lk 69–80.

Ülitaju ja postinterseksionaalsus

Reet Hiimäe
Eesti Kirjandusmuuseum

Interseksionaalsus, mille all üldiselt mõistetakse mitme marginaliseeriva näitaja (nagu rass, sugu, kasti- või klassikuuluvus) mõjude kumuleeruvat kombineerumist, on termin, mis on saanud humanitaaria ja sotsiaalvaldkonna uurimustes viimase mõnekümne aasta jooksul sedavõrd palju tähelepanu, et Kathy Davis märkis juba 2008. aastal selle muutumist pelgaks sõnakõlksuks. Samas on mitmed uurijad (nt Singh 2015) osutanud, et usundiuurimises on interseksionaalsuse teema seni suuresti üldse vaatlusest kõrvale jäänud.

Kui seni on interseksionaalsust vaadeldud valdavalt üpris üheselt haavatavuse ja diskrimineerimise kontekstis, siis viimastel aastatel on hakatud rääkima ka sellest, et interseksionaalsete omaduste koosmõju võib tingida teatavaid unikaalseid toimetulekuviise. Oma ettekandes eksperimenterin paljudes kultuurides usundiliste kogemustega seotud spetsiifiliste tajuviiside (nt ülitundlikkus „energiate“ suhtes, muutunud teadvusseisundid, vaimolendite läheduse tunnetamine ja/või nendega suhtlemine) paigutamisega interseksionaalsuse raamistikku. Folklooris on läbi aegade teatud lugusid nõidadest, šamaanidest, prohvetitest jt-st, keda on enamasti käsitatud „kultuurilise teisena“ ja kelle toimetulek n-ö tavaeluga võib olla pärsitud, kuid keda on siiski aktsepteeritud usundiliste teadmiste kandjana, kelle poole kriisihetkedel võivad pöörduda isegi võimuhierarhiate tippu kuuluvad isikud. Sageli on sellistel usundilistel spetsialistidel lisaks erilistele tajuviisidele teisi, klassikalisemalt interseksionaalsuse definitsiooniga haakuvaid tunnuseid, nagu kuulumine mingisse etnilisse vähemusse, füüsiline puue, lesestaatus, vaesus vms, nende kogemustega võib kaasneda hingelisi traumasid, neid võidakse käsitada ühiskonnas vaimuhaigetena. Seega arutlen, millises suunas võiks interseksionaalsuse definitsioon laieneda ning kuivõrd selline postinterseksionaalne vaatenurk saaks olla abiks eriliste tajuviiside analüüsimisel usundilises kontekstis.

Kirjandus

Davis, Kathy 2008. Intersectionality as buzzword. A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful. – *Feminist Theory* 9 (1), lk 67–85. London, Los Angeles: SAGE Publications (<https://doi.org/10.1177/1464700108086364>).

Singh, Jakeet 2015. Religious Agency and the Limits of Intersectionality. – *Hypatia* 30 (4), lk 657–674.

„Tere, kallis õekene!” Tervis kirjade teemana

Tiiu Jaago
Tartu Ülikool

Kirja algus- ja lõpuvormelid seostuvad tervise soovimisega ja nii on see žanr loomuosaselt ühendatud tervise teemaga. Mil määral aga puudutatakse tervisega seotud küsimusi lähemalt? Ettekandes kõneks tulevad 46 lakitust õelt õele pärinevad aastatest 1955–1960 ja on osa ligi 400 kirja koondavast perearhiivist.

Õed Helmi Roll (1898–1979) ja Aliide Rips (1902–1960?) on sündinud Eestis. 1912. aastal rändas nende pere Knjazevo Estoniasse Vjatka kubermangu. Perearhiivi ühe tervikliku osa moodustavad Helmi ja Aliide ema Ann Ripsi (1865–1937) kirjad, mis on ajavahemikus 1912–1934 saadetud Knjazevo Estoniast kodustele Eestis. Kuigi Anni kirjad on pikad ja rikkad alateemade poolest, mõeldud lugemiseks kõikidele lähedastele Eestis, kõneleb ta tervisest äärmiselt vähe. Ilmselt on selle põhjuseks ennekõike adressaat (*kes minu kurtmist ikka vajab*, arvab Ann ühes kirjas). Ühel korral mainib ta „rinnahaiguse“ ravi, mis erineb sellest, mida ta Eestis rakendatavana mäletab: „siin“ ravitakse seda külma kompressiga. Ühel juhul kõneleb ta raudnaela otsa astumisel viga saanud jala ravimisest plaastriga, mis oli tehtud mee ja rukkijahu segust (*mis võttis vähemalt valu ära*). Arsti kutsumine elu ja surma piiril olevale mehele 1915. aastal oli aga küla ja linna vahelise kauguse ning läbimatute teeolude tõttu võimatu. Samas Anni tütarde kirjades on tervise teema märkimisväärselt esil.

Kirjavahetusest on alles Aliide kirjad Helmile. Aliide elas sel ajal Leningradis, kuhu ta oli õppima ja tööle tulnud 1930. aastate alguses. Helmi elas keerulised ajad üle Knjazevo Estonias ja selle lähedal Omutninskis. 1946. aastal tuli ta oma sünnikoju tagasi ja elas kirjade kirjutamise ajal Suislepas. Et õeste kirjades on juttu tervisest, ravist ja arstiabist silmahakkavalt palju, võib tuleneda ühelt poolt õdede lähedusest: nad jagavad oma muresid, kartmata teist koormata. Samas on ilmne, et seda põhjustab Aliide pidevalt halvenev tervis. Kirjades arutletakse meeoleolu kõikumise põhjuste ning vaimse ja füüsilise väsimusega seotud probleemide üle. Vahendatakse teavet toimivatest rohtudest ja rohtude mõjust. Esile tuleb arstiabi kättesaadavuse ja kaasaegse meditsiini autoriteetsuse teema.

Porgandiks kasvamine – kirjandusteadlase kogemuslugu naljakirjutamise koolitusest

Kairi Jets

Tartu kultuuripealinn 2024 „Ellujäämise kunstid“ mõjul tulid Peaasi.ee ja Kinoteater mõttele pöörata tähelepanu ka psühholoogilisele kultuurile ehk sellele, kuidas me mõtleme ja räägime vaimsest tervisest. 2023. aasta kevadel kutsusidki nad projekti „Peaasi ajab naerma“ raames Lõuna-Eesti inimesi tasuta naljakirjutamise koolitusele ning aasta lõpuks oli selle edukalt läbinud kakskümmend inimest. Neist 12 julget astusid oma kavadega ka lavale ning andsid 2024. aasta jooksul Lõuna-Eestis 18 etendust „Vaimne tervis on nagu porgand“, sh Võrus, Elvas, Värskas, Viljandis, Moostes, Otepääl ja Tartus.

Kirjandusteadlase kogemuslugu ja kaks püstijalakomöödia etteastet vastavad küsimustele - kuidas rääkida oma vaimsest tervisest avalikult ja huumori võtmes? Kuidas hoolitseda osalejate vaimse tervise eest? Kuidas see, mis vahel ajab nutma, võib mõnel puhul ajada naerma ja mitte ainult ennast, vaid ka teisi? Kuidas aitab huumor vaimse tervise probleemidega hakkama saada? Kuidas said tavalistest Lõuna-Eesti inimestest püstijalakoomikud, kes andsid etendusi peaaegu ilma reklaamita väljamüüdnud saalidele? Ja miks ikkagi on vaimne tervis nagu porgand?

“Keegi ei kirjuta väitekirja lihtsalt niisama, tundmata vähemalt korra eksistentsiaalset kriisi.” Lohutavad ja motiveerivad meemid akadeemilistes sotsiaalmeedia gruppides

*Mare Kalda
Eesti Kirjandusmuuseum*

Elukutsega seotud folkloori moodustavad tehnikad, jutustused, lühivormilised ütlused, naljad ja kombed töökohal. Niisugune rohkem või vähem selgepiiriline ametipärimus aitab luua (töö)kollektiivis ühist ajalugu ning töötajate kui rühma sidusust. Parafraseerides ütlust, sa oled see, mida sa sööd, võiks öelda, et sa oled see, millega tegeled. Eri elualade inimesed nagu ka harrastajarühma liikmed kalduvad tajuma ja kirjeldama maailma suuresti läbi oma töö või kuuluvuskogukonna prisma. Aga kuidas ühendab ametipärimus suuremat rühma kui konkreetne töökoht? Mil määral on ametikaaslaste Facebooki grupid defineeritavad kui elukutse alusel moodustunud kogukonnad?

Tänapäevafolkloori, eriti digitaalse folkloori uurijal on põhjust ja rikkalikult sotsiaalmeedias digitaalselt levivat ainet niisuguseid aspekte vaadata, kui ta otsib vastust küsimusele, mida inimesed teevad internetis. Rahvusvahelise kujuteldava teadlaskogukonna sotsiaalmeediagruppides tegeldakse muuhulgas ka vaimse heaolu ja tervise teemaga. Ettekandes tulevad vaatluse alla meemid, mis nagu selgub, sobivad selgitama akadeemilises uurijatöös ette tulevaid karisid, õpetavad leppima paradoksidega ning pakuvad lohutust ja leevendust kaasnevale vaimsele pingele.

Loovus – mäng erakordsuse ja hullumeelsuse piirimail

*Madli Kaljo
Tartu Ülikool*

Loovus on mitmes mõttes huvitav nähtus. Kõik teavad, mis see on, aga keegi ei tea, mis see on. Kuigi see on teaduslikus huviaoriidid alates 1930. aastatest, pole siiani konsensusust, millest me räägime või kuidas seda mõõta – mõnikümmend aastat pärast uurimise algust kuulutati see teaduslikuks katastroofiks. Üks on selge – tegu on väga keeruka ja mitmetahulise konstruktiga, mis koosneb paljudest osadest. Mis osad need täpsemalt on, sõltub kelle teooriat uskuda.

Ka tänapäeval on loovuse olemuse kohta palju erinevaid seisukohti. Seega võib peaaegu igaüks valida, milline neist sümfaatseim tundub. Tooksin mõned enda lemmikud:

- Nelja loovuse mudel (Four c-model) (Kaufman & Boghetto 2009)
- Sperry ajupoolkerade teooria (Sperry 1968)

Tavaliselt saab kognitiivseid funktsioone uurida läbi nende kahjustumise, kui kahjustada saab aju, kuid loovuse puhul see ei toimi. Loovus ei kannata ühegi ajuosa kahjustumisel. Pigem vastupidi – loov eneseväljendus võib olla alternatiiv, kui inimene on kaotanud võime end muul moel väljendada. Isegi dementsusele viitavate häirete puhul segab see alles siis, kui kahjustub mootorika.

Tagatipuks kõrvutatakse loovust tihti hullumeelsusega. On palju hüpoteese selle osas, et loovuse jaoks on vaja veidike hullumeelsust, sest sellel on paralleele erinevate psühhiaatriliste häiretega. Näiteks on läbi aja peetud loovust soodustavateks skisofreeniat, ATH'd ning OKH-spektrihäireid.

Teisalt kasutatakse loovust terapeutilise tööriistana. Eestis antakse loovterapeudi kutset välja kolmel suunal: muusikateraapia; (visuaal) kunstiteraapia; tantsu- ja liikumisteraapia. Selles valdkonnas on loovuse rakendamine andnud häid tulemusi. Loovpraktikate kaudu saab väljendada keerukaid tundeid ja mõtteid. See on tõhus näiteks (aga mitte ainult) töös traumaga. Ka loovteraapia läbiviimine on omaette loov tegevus ega lähtu kindlatest, jäikadest piiridest. Pigem on rõhk protsessil, kus väljendusvahendite hulk on piiramatult. Üks huvitav näide omamoodi liikumisteraapia praktikast on Luidja tsirkusetalu, kus lähenetakse psühhiaatrilise erivajadusega inimestele läbi sotsiaalse tsirkuse.

Kokkuvõttes: igas inimeses on midagi loovat. Loovusel on nii palju erinevaid vorme, väljendusi ja tähendusi, et ei tasu end piirata mõne kindla mudeliga. Igaüks on omamoodi ja erinev. Oma loovuse välja elamine võib olla väga vabastav ning tervendav kogemus. Vahet pole, kas see väljendub muusikas, tantsus, kunstis või hoopis tsirkuses.

Kirjandus

- Baker, Felicity A.; Metcalf, Olivia; Varker, Tracey; O'Donnell, Meaghan 2018. A systematic review of the efficacy of creative arts therapies in the treatment of adults with PTSD. – *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy* 10 (6), lk 643–651 (<https://doi.org/10.1037/tra0000353>).
- Chermahini, Soghra A. & Hommel, Bernhard 2010. The (b)link between creativity and dopamine: Spontaneous eye blink rates predict and dissociate divergent and convergent thinking. – *Cognition* 115 (3), lk 458–465 (<https://doi.org/10.1016/j.cognition.2010.03.007>).
- Healey, Dione M. & Rucklidge, Julia J. 2008. The Relationship Between ADHD and Creativity. – *The ADHD Report* (https://www.researchgate.net/publication/228503462_The_Relationship_Between_ADH_D_and_Creativity – 11.12.2024, <https://doi.org/10.3389/fnhum.2014.00389>)
- Kaufman, Geir 2003. What to measure? A new look at the concept of creativity. – *Scandinavian Journal of Educational Research* 47 (3), lk 235–251 (<https://doi.org/10.1080/00313830308604>).
- Kaufman, James C. & Beghetto, Ronald A. 2009. *Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity*. – *SAGE Review of General Psychology* 13 (1) (<https://doi.org/10.1037/a0013688>).
- Kutsekoda 2019. Kutsestandardid: Loovterapeut, tase 7. – *SA Kutsekoda* (https://www.kutsereregister.ee/ctrl/et/Standardid/vaata/10804292?from=viimati_kinnitatud&fbclid=IwAR0aTvxIzzFUpml_an_NAuFC6BI-cPkhAdULKluXw6WUXJkDftyRkd_O_c – 11.12.2024).
- Leckey, J. 2011. The therapeutic effectiveness of creative activities on mental well-being: a systematic review of the literature. – *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing* 18 (6), lk 501–509 (<https://doi.org/10.1111/j.1365-2850.2011.01693.x>).
- Luidja Tsirkusetalu (n.d.). *Sotsiaalne tsirkus – Luidja Tsirkusetalu. Sotsiaalne tsirkus ja kultuurielamused* (<https://tsirkusetalu.com/teraaipiline-tsirkus/> – 11.12.2024).
- Patrick, Catharine 1935. *Creative thought in Poets*. Columbia University.

- Rogers, Lesley J. 2021. Brain Lateralization and Cognitive Capacity. – *Animals* (Basel), 11 (7) (<https://doi.org/10.3390/ani11071996>).
- Sperry, R. W. (1968). Hemisphere disconnection and unity in conscious awareness. – *American Psychologist* 23 (10), lk 723–733 (<https://doi.org/10.1037/h0026839>).
- Stamatis, Caitlin A. & Weisman de Mamani, Amy 2022. A latent profile analysis of creativity: Associations of convergent and divergent thinking with subclinical schizotypal, obsessive-compulsive, and affective symptoms. – *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts* 16 (4), lk 651–664 (<https://psycnet.apa.org/buy/2020-98679-001> – 11.12.2024).
- Zaidel, Dahlia W. 2005. *Neuropsychology of art: Neurological, cognitive, and evolutionary perspectives*. Psychology Press.
- Zaidel, Dahlia W. 2014. Creativity, brain, and art: biological and neurological considerations. – *Frontiers in Human Neuroscience* 8 (<https://doi.org/10.3389/fnhum.2014.00389>).

Arstiabi mõisast: talupoja vaade

Andreas Kalkun
Eesti Kirjandusmuuseum

Pärisorjust õigustava paternalistliku ideoloogia kohaselt oli mõisnik oma pärisorjadele nagu isa, kes toitis, kattis ja ravis oma armetuid alamaid, kellest usuti, et nad ilma sellise isaliku hooleta toime ei tuleks. Üks sageli korduvaid argumente mõisnike isaliku hoolitsuse tõestuseks oli mõisnike tähtis roll talurahvale arstiabi vahendamisel. Juba kõige varasemas rahvatervist käsitlevas eestikeelses kirjasõnas leidub soovitusi, et talupoeg peaks küsima arstiabi või ravimeid mõisast. Valgustatud arstiteadlased kritiseerisid aga olukorda, kus talupoegade tervis jäi suurel määral külatarkade, mõisarahva ja vaimulike hooleks.

Mida talupojad ise sellest arvasid, et neid mõisas raviti? Folkloor näitab, kui ambivalentne võis tunduda mõisarahva isalik hoolitsus talupojale. Ühelt poolt küll õpiti mõisast ravivõtteid ja saadi ravimeid, teisalt kahtlustati, et mõisnikud levitavad haigusi. Mitmeid läänelikule meditsiinile omaseid ravivõtteid tõlgendati maagia. Folkloorsed allikad valgustavad ühelt poolt toleaeagsete talupoegade arusaamu tervisest, haigusest ja meditsiinist, kuid annavad teisalt huvitava sissevaate ka tõlkekadudesse, mis erinevate seisuste suhtluses võisid tekkida. Uurin talupoegade ja mõisarahva kohtumisi seoses raviprotseduuridega, keskendudes kommunikatsioonihäiretele ja tõlkes kaduma läinud asjadele.

Kuidas rääkida tabuteemadest: ühe inimese enesetapp žanride rägastikus

Katre Kikas

Eesti Kirjandusmuuseum

Vaimse tervisega seotud probleemid on varasematel aegadel (ning otsapidi ehk tänapäevalgi) kuulunud pigem tabuteemade alla. Need on olnud miski, millest on avalikus ruumis ning konkreetsete isikutega seoses keeruline kõneleda. Siiski on igal ajal olnud erinevaid žanrilisi viise selle teema üles võtmiseks ning erineva otsekoheuse astmega läbimõtestamiseks.

Minu ettekande keskmes on külakooli haridusega põllumees Jaan Saalverk (1874–1932), kes oli nooruses üks viljakamaid Jakob Hurda korrespondente Jüri kihelkonnast. Hiljem on ta olnud (lisaks põllumeheametile) aktiivne ajalehtede korrespondent, kohaliku elu edendaja, ning osalenud ka ülemaailses poliitilises tegevuses; 1932. aastal lõpetas ta oma elu enesetapuga. Jaan Saalverk seisis kogu oma elu kirjaliku ja suulise, modernse ja mitte-modernse, religioosse ja ilmaliku elutunnetuse piiril – ühelt poolt vahendas ta suulist pärimust haritud üldsusele, teisalt aga seisis hea oma talu ning piirkonna moderniseerimise eest.

Ka viisid, kuidas Saalvergi järeltulijad ja kohalik kogukond mõtestasid ning tekstualiseerisid tema elu lõppu, peegeldavad tema positsiooni piiri-pealsust. See tuleb ühelt poolt esile kirjutistes, mis üritavad tuua välja tema teo põhjusi – kõrvu satuvad nii hirm maaparanduslaenu maksmise kui ka esivanema needuse ees. Kuid sama kahetisust ning eluvaadete põimumist näeme ka žanrides, mille kaudu erinevad kogukonnad mõtestavad Saalvergi lahkumist. Ettekandes vaatlen kõrvu kohapealt kogutud muistendid ning Saalvergi tütarde kirjutatud mälestusluuletusi.

Võõrad majad – mured ja enese balansseerimine

Mare Kõiva
Eesti Kirjandusmuuseum

Ettekanne vaatleb, mis annab turvalisuse ja tasakaalu ebakindlas maailmas, kus enesekaitseks ja tasakaalustamiseks on kirev valik abistavaid vahendeid muusikast ja tekstidest muude eneseabi võteteni. Mida kasutatakse varem ja missuguseid lähenemisi kasutavad keeruka olukorra lahendamiseks tänased noored? Ettekande jaoks on kasutatud Skriptooriumi digitaalseid valikandmeid ja kooliõpilaste vastuseid.

Kui mõne varasema perioodi kohta võib eeldada, et kaitset pakkusid ühised tekstid, sh kirev valik palveid, sümboleid ning muud tekstilised elemendid, ka füüsilised ravivõtted, siis mis muudab olukorra keerukaks täna päeval. Kas ühiste tekstide puudumine? Kas väline sekkumine on optimaalne või liiga tugev? Kas on olemas intuiitiivsed kaitsemehhanismid mille abil saab tulla võõrastest majadest tavalisse olukorda?

Vaimne kliima Eesti NSV Heliloojate Liidu töökoosolekutel sulaperioodil

Anu Kõlar

Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia

Eesti NSV Heliloojate Liidu (HL) liikmed – professionaalsed heliloojad ja muusikateadlased – kogunesid aastail 1944–1988 iganädalastele töökoosolekutele, kus kuulati ja arutati läbi kõigi eesti heliloojate uudisteosed. Nende koosolekute protokollid on peamised allikad loomeliidu retoorilise, ideoloogilise ja esteetilise diskursuse ja selle muutumise uurimiseks, andes võimaluse portreerida üksikuid loovisiksusi, samuti kollektiivset identiteeti jms. Nii saab protokolle analüüsides tuua välja mitmeid aspekte ka loomeliidu üldise vaimse õhkkonna ning selle liikmete vaimse heaolu kohta.

Ettekande põhiteemad on järgmised:

1. Sulaperioodi (u 1956–1968) Heliloojate Liidu vaimset kliimat iseloomustades tuleb vältimatult arvesse võtta eelnenud stalinistlikku repressioonide aega, mis mõjutas tugevalt loomeliidu liikmete eneseväljendust.
2. 1960. aastate künnisel ilmnedid esimesed märgid Heliloojate Liidu liikmete kollektiivsest identiteedist. Selle keskmes oli kuuluvustunne ühisesse loomingulisse kogukonda, kus väärtustati ja tunnustati individuaalsust. HL kujunes kogukonnaks, kus loominguline individualism sai normiks.
3. Kuigi Heliloojate Liidus oli teatav kogukondlik kokkukuuluvus, saab sõnavõtude ja uudisteosteale antud hinnangute põhjal liikmed tinglikult jagada nelja rühma:
 - * vanem põlvkond – ettevaatlikud ja sageli märkamatuks jäävad;
 - * nomenklatuurne juhtkond – osavad laveerijad ja paindlikud kohanejad;
 - * stalinismi jäänukid – üksikud „võõrad“;
 - * 1930. aastatel sündinud autorid – uuendusmeelsed „noored ja vihased“, kes toetasid üksteist HL-s, ajakirjanduses ja üleliidulistel foorumitel.
4. Sulaja Heliloojate Liidu töökoosolekute protokollid on kogu nõukogude perioodi jooksul ainulaadsed, kuna lisaks standardsele sisule kajastavad need vahel ka koosolekute meeleolu. Näiteks mainitakse umbes kümnel korral sõna „naer“, mis viitab vabamale õhkkonnale.

Kogukondade vahel

Emma Lotta Lõhmus
Eesti Kirjandusmuuseum

Mõne kogukonna juurde vabatahtlikku tööd tegema võib sattuda eesmärgipäraselt, aga ka täiesti juhuslikult. Millised on tingimused ja kuidas käib see näiteks olukorras, kus indiviidi ja kogukonna vahel on nii keelebarjäär, erinev kultuuriline taust kui ka vanus? Ettekandes tutvustan kahte Prahast tegutsevat kogukondlikku organisatsiooni ning reflekteerin seda, kuidas nende tegevusse kaasatud sain. Mõlema organisatsiooni elulukutsuja on Jana Hradilková, kellega vesteldes heidan pilgu kollektiivide töösse. Vaatan vabatahtlikku tegevust kui tõlkeprotsessi ning uurin, millistest elementidest minu konkreetne situatsioon üles ehitub. Ettekanne püüab semiootilise analüüsi abil valgustada ühe kokkupuutepunkti eri tahke, ent pretendeerib selgete järelduste asemel pigem protsessilisusele.

Vaimuhaiguse kogemus I maailmasõja eelses Eestis

Anu Rae
Tartu Ülikool

Peaaegu kogu inimkonna ajaloo vältel on vaimuhaiguste käes kannatavad inimesed olnud pere ja kogukonna hoolitseda, seda nii ajutiste haigushoogude ajal kui ka püsivalt häirete korral. Juhan Luiga tegi oma doktoritöö (kaitstud 1904. a.) tarvis uurimistööd vaimuhaigete olukorrast Tartu maakonnas. Tema Postimehes avaldatud tulemused maalisid üpris trööstitu pildi. Samas tuleb arvestada, et Luiga peamine argument oli vaimuhaiglate vajalikkus tervendava keskkonna tõttu.

Vaimuhaiglate rajamise kõrgaeg nii Euroopas kui ka Venemaa Balti provintssides oli sajand enne I maailmasõda. Eesti aladel oli tsaariaja lõpuks neli vaimuhaiglat nende rajamise järjekorras: TÜ Närvi- ja Vaimuhaiguste Kliinik, Jämejala haigla, Seewaldi haigla ja Pilguse haigla. Haiglasse paigutamine oli enamasti haiguse kulminatsioon, millel oli oma eel- ja järellugu. Haiglas viibimine oli haigete jaoks eriline ja oluline aeg, mis legitimeeris haigete kannatused ja andis neile meditsiinilise tõlgenduse ning loodetavasti ka vajaliku abi. Samas oli ka teistsuguseid tõlgendusi. Juhan Liivi sõnul muutus ta vaimuhaiglasse paigutamisel „vangiks“.

Oma ettekandes paigutan konteksti Luiga kirjeldused vaimuhaigete olukorrast, samuti TÜ Närvi- ja Vaimuhaiguste Kliiniku patsientide haiguslugusid tsaariaja lõpuperioodist. Vaatamata algallikate kallutatusele, on allikakriitilist analüüsi kasutades võimalik teada saada, kuidas nägi välja patsientide igapäevaelu Tartu maakonnas ja Tartu vaimuhaiglas.

Nõukogude võimu poolt lubatud eesti kirjandus Idas repressseeritute ja Läänes sõjapõgenike lugemislaual eluvaimu hoidmisel

Anu Raudsepp
Eesti Kirjandusmuuseum

Kirjanduse tähtsust eluteel on teadvustatud eriti ajaloo keerulisel, võimu poolt rangelt kontrollitud ajal. Nõukogude võimu poolt küüditatud või vangistatud ja Nõukogude võimu eest *vabasse maailma* põgenenud eestlaste kirjavahetused Eestisse jäänud kaasmaalastega võimaldavad uurida eesti kirjasõna mõju ja tähendust võõrsil. Käesoleva ettekande eesmärk on selgitada ühe perekonna näitel, millised eesti kirjandusteosed, mida Nõukogude võim ei suutnud keelata, olid võõrsil eriti oodatud ning milles seisnes nende mõjuvõim eluvaimu hoidmisel.

Suur raamatusõber, eesti keele ja kirjanduse õpetaja Kusta Mannermaa (1888–1959) oli üks neist, kes saatis Eestist raamatuid sõpradele ja sugulastele Itta ja Läände. 1955. aastal sõnas ta ühe Siberisse saadetud raamatupaki kaaskirjas: „Hea raamat on hea sõber, ta julgustab ja vaimustab, äratav häid mõtteid ja annab lootust. Ja tõesti head raamatut võib tüki aja pärast jälle lugeda.“

Muusika mõnu ja valu küsitluse „Muusika minu elus“ tekstide arvutianalüüsi põhjal

Taive Särg, Mark Mets, Natali Ponetajev, Kadri Vider, Mari Väina, Kaarel Veskis, Mia Marta Ruus
Eesti Kirjandusmuuseum

Muusika mõju uurimine, sealjuures ka igapäevaelus, on alates 1990. aastatest esile tõusnud eri teadusharudes (evolutsioonibioloogia, sotsioloogia, muusikapsühholoogia, muusikateraapia jm). Peamised meetodid on olnud kuulamiskatsed, muusika mõju tuvastamine loomulikes olukordades ja küsitlused. Suur osa uurimusi on puudutanud klassikalise muusika kuulamist, kuid viimastel aastatel on vaatenurk laienenud ja uuritud näiteks koosmusitseerimise mõju. Tulemused näitavad pigem muusika positiivset mõju, kuid mõnikord on mainitud ka muusika negatiivset mõju, seoses näiteks ebasobiva helikeele, valjuse, ideoloogiaga või hoopis musitseerimisest kõrvalejätusega (nt DeNora 2000; Juslin & Sloboda 2011; Camlin *et al.* 2020; Agersnap *et al.* 2023).

Ettekandes tutvustame pilootuurimust, mille eesmärgiks on selgitada muusika mõju inimesele ja muusikaga seotud emotsionaalseid hoiakuid tekstikorpuse põhjal. Analüüsime ERA 2022. aasta kogumisvõistluse „Muusika minu elus“ käigus saadetud tekste, kus vastajad jagasid muusikaga seotud mälestusi ja kogemusi. Kirjeldame muusikaga suhestumise viise ja nende mõju inimestele 1) konkreetsemalt muusika mõju kohta kirjutatud vastuste põhjal; ja 2) terve tekstikorpuse põhjal. Käsitleme nii otseseid märkusi muusika mõju kohta kui ka muusikaga seostuvaid emotsioone üldisemalt. Toome välja tegureid, millega need emotsioonid on seotud, nt tegevuse aktiivsus/passiivsus (kuulamine, laulmine, pillimäng vms), kontekst ja vastaja taust (nt vanus, muusikaharidus) vm. Selleks kasutame nii kvalitatiivset kui kvantitatiivset lähenemist koos automaatmärgendamisega generatiivse keelemudeli abil.

Uurimus on valminud EKM teadusprojekti „Eesti kultuuri arengumustrid“ töö tulemusel ning näitlikustab arvutusliku lähenemise võimalusi tekstide sisu analüüsil.

Kirjandus

Agersnap, Anne; Lea Wierød Borčak, Thomas Husted Kirkegaard, Katrine Frøkjær Baunvig 2023. Danish Communal Singing Culture in the 2020ies: A Survey of Singing Habits among Adult Danes in Denmark.

– *Grundtvig eStudies Pamphlets*, 2 (<https://grundtvigcenteret.au.dk/the-grundtvig-estudies-pamphlets> – 11.12.2024).

Camlin, David A.; Helena Daffern; Katherine Zeserson 2020. Group Singing as a Resource for the Development of a Healthy Public: A Study of Adult Group Singing. – *Humanities and Social Sciences Communications* 7 (1), 60.

DeNora, Tia 2000. *Music in Everyday Life*. Cambridge: Cambridge University Press.

Juslin, Patrik N. & John Sloboda (eds.) 2011. *Handbook of Music and Emotion*. Oxford: Oxford University Press.

Pandeemia tekitatud rahutuse infrastruktuur kultuuri- ja sotsiaalvaldkonnas

Sergey Troitskiy
Eesti Kirjandusmuuseum

COVID-19 pakkus väljakutseid kogu maailmale ning mõjutas igaüht eraldi ning kõiki eluvaldkondi üldisemalt; see tõi kaasa muutusi kommunikatsiooni viisides ja sisus. Ühe näitena võib tuua meditsiini diskursuse, mis integreeriti erinevatesse diskursiivsetesse väljadesse. COVID-19 tõi kaasa ka moraalseks paanikaks transformeerunud individuaalse ärevuse. Ärevust võimendas veelgi argikultuuri *rahutuse infrastruktuur*. Rahutuse infrastruktuuri võime näha kultuuri protseduurilistes aspektides, alates keele semantikast ja pragmaatikast kuni kultuurimustriteni. Ka mitmed sotsiaalsed ja kultuurilised eeldused muutusid pandeemia ajal, suhtlemiseks põhiline süütuse kultuuriline presumptsioon asendati vastupidisega – süü presumptsiooniga. Selle tulemusena hakkasid inimesed üksteist tajuma kui potentsiaalset ohukandjat, võimalikku viirusekandjat.

Oma ettekandes tutvustan rahutuse infrastruktuuri ehitamise mehhanisme pandeemia tingimustes, erinevaid viise ärevuse ületamiseks ja rahutuse infrastruktuuri mõju individuaalsele tasandile. Ma räägin rahutuse infrastruktuuri mõjust terve mõistuse, individuaalsete eelistuste ja vastuvõetavate sotsiaalsete tasandite muutustele tulevikus.

Lõpetamata kirjandus ja ajaloolised patsiendikaardid

*Mari Vallikivi
Kondase Keskus*

Psühhiaatriahaigla arhiivides ravikaartide vahel säilitatud kirjanduslikust pärandist on Eestis vähe teada. Paljudest põhjustest joonistuvad selgelt välja arhiividele ligipääsetavuse problemaatika, materjali lünklikkus, „hulluse“ stigmatiseerimine ning ravikaartide kuulumine pigem meditsiini valdkonda, millest viimane viitab muuhulgas interdistsiplinaarsete uurimistööde kesisusele. Teadaolevalt vanimad psühhiaatriahaigla seinte vahel loodud kirjanduslikud katsetused pärinevad 19. sajandi viimastest kümnenditest Tartust. Professor Emil Kraepelini (1856–1926) saabumise järel Tartu Ülikooli, kus ta muuhulgas asus juhtima ülikoolile kuuluvat vaimu- ja närvihaiguste kliinikut, hakati alles hoidma haigusloo osana patsientide kirju, luuletusi, pikemaid kirjutisi ning joonistusi. Tõenäoliselt oli Kraepelini pikas teadlaskarjääris Tartu esimesi paiku, kus ta teatud süsteemsusega diagnostilisel eesmärgil enesele huvipakkuvat patsienti puutuvat materjali talletas. Peaaegu 140 aastat hiljem ei ole need vähesed leiud kõnekad ainult meditsiini-, kultuuri- ja sotsiajalaloo seisukohast, vaid võiksid meil aidata paremini mõista inimhinge.

Ettekandes keskendun paari näite varal, nagu Gottlieb Jürgensoni jutustus „Kolm kaptentit“, oma viimaste aastate arhiivileidudele.